

Kapittel 11

Samvær med tilsyn i saker etter barneloven

KRISTIN SKJØRTEN

SAMMENDRAG Dette kapittelet handler om domstolenes bruk av tilsyn ved samvær. I foreldretvister om samvær med barn aktualiseres spørsmål om tilsyn blant annet i saker der det er risiko for at barn kan utsettes for skade eller fare ved samvær, eller der foreldre har behov for veiledning under samvær. Gjennomgang av rettspraksis for lagmannsrettene viser en markant økning i bruk av tilsyn. Hva kjennetegner saker hvor retten fastsetter tilsyn ved samvær, og hvordan begrunnes dette?

NØKKEWORD foreldrekonflikter | tilsyn | samvær | overgrep | barnets beste

ABSTRACT This chapter will focus on the courts' use of the legal provision of supervised contact with children in cases of parents' disputes. In such disputes about contact with children the question of supervision is made relevant when the child is at risk of being harmed, or when the parents are in need of guidance during contact with the child. A review of legal practice from the Courts of Appeal shows a significant increase in the use of supervision. What characterizes cases in which supervision in contact with the child is decided? And how is it justified?

KEYWORDS custody cases | supervised contact | abuse | child's best interest

INNLEDNING

Omtrent en fjerdedel av alle barn i Norge har foreldre som bor hver for seg. De fleste kommer frem til en privat avtale om bosted og samvær for barna, men noen går rettens vei for å få avklaring på dette. Tingrettene får inn rundt 2700 saker etter barneloven i året. Av disse inngås det rettsforlik i syv av ti saker. Resten går videre til vanlig domstolsbehandling (Viblemo, Tobro, Knutsen & Olsen, 2016). I vurderinger av om saker skal gå direkte til hovedforhandling eller om det skal foretas rettsmekling, er det gitt tydelige signaler til domstolene om at saker med volds-, rus- eller psykiske problemer ikke er egnet for rettsmekling.¹ Det er derfor rimelig å anta at slike saker er overrepresentert blant dem som går til vanlig hovedforhandling. Hefter det alvorlige svakheter ved omsorgsevnen til en av foreldrene, kan retten bestemme at det ikke skal være samvær, eller at samværet skal foregå med tilsyn. Dette kan for eksempel være aktuelt i saker med vold i nære relasjoner. Det har vært en markant økning i saker hvor retten fastsetter at det skal være tilsyn, og vi skal se nærmere på hva som kjennetegner disse sakene, og hvordan tilsynet begrunnes.

RETTLIG UTGANGSPUNKT FOR FASTSETTING AV SAMVÆR

Ifølge lov om barn og foreldre (barneloven) skal barnets beste legges til grunn i alle vurderinger som angår dem. Videre har barn rett til å uttrykke sin mening. De skal gis aldersadekvat informasjon og anledning til å fremme sine synspunkter hvis de ønsker det. Det er også flere bestemmelser i barneloven som tar sikte på å beskytte barn mot ulike former for overgrep og omsorgssvikt. Reglene om tilsyn hører inn under barnelovens bestemmelser om samvær, og hovedregelen er at det er til barnets beste å beholde god kontakt med begge foreldrene etter samlivsbrudd.² Retten til samvær mellom barn og foreldre er også beskyttet gjennom Den europeiske menneskerettskonvensjonen artikkel 8 og artikkel 9 (3) i FNs konvensjon om barns rettigheter (barnekonvensjonen).

Ved fastsetting av omfanget av samvær skal det blant annet legges vekt på barnets mening, barnets alder, tilknytning til nærmiljøet, reiseavstand mellom foreldrehjemmene og hensynet til best mulig kontakt mellom barn og forelder.³ Ved senere års lovendringer har samværsretten blitt modifisert, og i 2006 fikk § 43, som regulerer samvær, følgende tilføyelse: «Dersom samvær ikke er til beste for

1. Barne- og familiedepartementets veileder Q-15/2004, s. 11.

2. Ot.prp. nr. 103 (2004–2005) s. 28–29.

3. Barneloven § 43 annet ledd.

barnet, må retten avgjøre at det ikke skal vere samvær.»⁴ Det fremgår av forarbeidene at denne tilføyelsen særlig har til hensikt å gi barn økt beskyttelse mot vold og overgrep (Ot.prp. nr. 103 (2003–2004) s. 54).

I vurderinger om samvær bør nektes, skal det ifølge lovforarbeidene blant annet tas hensyn til type overgrep og omfang, skadevirkninger for barnet. Videre kan det også tas hensyn til om fastsetting av samvær vil redusere omsorgsevnen til bostedsforelderen:

Dersom den som har barnet boende fast hos seg har utviklet angst i forhold til den som ønsker samvær i en slik grad at et eventuelt samvær går ut over evnen til å fungere som omsorgsperson for barnet, kan dette få betydning.⁵

Ved samme lovendring fikk også § 48, som fastsetter at barnets beste skal legges til grunn for avgjørelser om blant annet bosted og samvær, følgende tilføyelse:

Ved avgjerda skal det takas omsyn til at barnet ikke må bli utsett for vald eller på anna vis bli handsama slik at den fysiske eller psykiske helsa vert utsett for skade eller fare.⁶

Utgangspunktet for beviskrav i sivilprosessen som barneloven hører inn under, er at retten finner det mer enn 50 prosent sannsynlig at en hendelse har funnet sted. I saker etter straffeloven er beviskravene mye strengere, og det må være tilnærmet 100 prosent sannsynlig at en straffbar handling har funnet sted. I forarbeid til endringene i barneloven i 2006 ble det uttrykt bekymring for at beviskravet ble praktisert for strengt i foreldretvister med mistanke om vold eller seksuelle overgrep. Dette førte til at beviskravet ble nedjustert med en presisering om at det kan være tilstrekkelig med mindre enn 50 prosent sannsynlighet i saker hvor det for eksempel vurderes å være gjentakelsesfare, eller hvor det er mistanke om grove overgrep.⁷

I saker hvor retten mener det er til barnets beste å ha noe kontakt med foreldrene, men hvor det samtidig er behov for støtte eller overvåking av samværet, kan retten fastsette ulike former for tilsyn som vilkår for samværet. Etter barneloven § 43 tredje ledd kan retten fastsette privat tilsyn som vilkår i dommen, og

4. Barneloven § 43 første ledd tredje punktum.

5. Ot.prp. nr. 103 (2004–2005) s. 54.

6. En lignende formulering finner vi også i barnelovens § 30 som handler om foreldreansvaret, og ved lovendring i 2010 fikk denne paragrafen en ny tilføyelse hvor det presiseres at vold er ulovlig i barneoppdragelsen.

7. Ot.prp. nr. 103 (2004–2005) s. 56.

utgiftene skal da dekkes av samværsforeldrene. Denne bestemmelsen har eksistert lenge.

Fra 2007 har også domstolene kunnet idømme tilsyn som vilkår hvor det offentlige ved Barne-, ungdoms- og familieetaten (Bufetat) hadde ansvaret for finansiering og gjennomføring av tilsynet.⁸ Ifølge tall derfra ble det oppnevnt tilsynsperson etter disse reglene i om lag hundre saker i året.⁹ Erfaringer med denne tilsynsordningen ga imidlertid grunn til bekymring:

Bufetat erfarer at enkelte tilsynspersoner vegrer seg mot å påta seg oppdrag fordi dette anses som for farlig og risikofyllt, noe som medfører at det i enkelte saker ikke er mulig å få iverksatt tilsynssamværet. I noen saker har Bufetat godtatt krav om at to tilsynsførere møter til samvær, der dette er nødvendig og tilstrekkelig for å ivareta sikkerheten under samværet. Det forekommer også at tilsynsutøvere trekker seg fra oppdrag fordi de opplever situasjonen som utrygg eller at de vurderer at samvær er skadelig for barnet.¹⁰

Departementet mente at tilsyn i noen tilfeller ble fastsatt i saker der samvær burde ha blitt nektet, og det sies eksplisitt i Prop. 85 L (2012–2013) at en av målsettingene er å senke terskelen for nekting av samvær.

Det er ordningen med offentlig oppnevnt tilsynsfører fra 2007 som ble erstattet med et nytt tosporet system med støttet eller beskyttet tilsyn ved lovendringen i 2013. Denne bestemmelsens første ledd lyder slik:

§ 43a: Dersom tilsyn blir sett som vilkår for samværet, kan retten i særlege høve og der omsynet til barnet sine behov talar for det, påleggje kommunal barneverntjeneste eller departementet å oppnemne ein person som skal føre tilsyn under samvær. Retten kan gje pålegg om beskytta eller støtta tilsyn.

Ved *beskyttet tilsyn* skal en tilsynsperson være til stede under hele samværet, og barneverntjenesten er ansvarlig for gjennomføring av tilsynet. Beskyttet tilsyn er tiltenkt situasjoner hvor samværsforeldre har «problematikk knyttet til vold, rus og psykiske lidelser, som kan påvirke omsorgsevnen, men det likevel vil være til barnets beste med et begrenset samvær».¹¹ Denne formen for tilsyn har en maksimumsramme på 16 timer i året. Ved *støttet tilsyn* er formålet å veilede foreldre og

8. Ot.prp. nr. 103 (2004–2005).

9. Prop. 85 L (2012–2013) s. 31.

10. Prop. 85 L (2012–2013) s. 53, fotnote 5.

11. Veileder: Samvær med tilsyn etter barneloven § 43a, s. 5.

gi støtte til barnet med sikte på fremtidig samvær uten tilsyn. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet ved sine regionale familievernkontorer har ansvaret for gjennomføringen av tilsynet. Denne ordningen kan tas i bruk i saker hvor det er behov for kontaktetablering mellom en forelder og barnet, og i saker hvor det er alvorlige konflikter mellom foreldrene som virker negativt inn på gjennomføring av samvær. Maksimumsrammen for støttet tilsyn er 32 timer i året. Retten kan imidlertid fastsette samvær utover dette, og i slike tilfeller vil bare deler av samværet være støttet av en tilsynsperson.

Begge disse formene for tilsyn er tidsbegrenset, og fastsetting av tilsyn utover ett år krever særskilt begrunnelse, eller at spørsmålet prøves på ny for retten. Som det fremgår av § 43a, må både vilkåret om «barnets behov» og «særlege høve» ligge til grunn for en avgjørelse om tilsyn ved samvær. Viktige momenter for vurderinger av barnets behov er for eksempel barnets reaksjoner på samvær, og det skal legges vekt på barnets mening. Avgjørelsene skal også i større grad enn tidligere baseres på forholdene her og nå. Videre sies det eksplisitt i lovforarbeidet at det er barnets behov, ikke foreldrenes behov, som skal legges til grunn for avgjørelsene:

Det er en grunnleggende forutsetning for samvær, også der dette skjer med tilsyn etter barneloven, at samvær er til barnets beste. Departementets forslag om en tilføyelse av barnets behov som materielt vilkår i tilsynsbestemmelsen tydeliggjør at det er barnets behov som skal være avgjørende, og at forelders behov for barnet og forelders behov for samvær med barnet ikke skal vektlegges her.¹²

I avgjørelsen skal det også fremgå hvilke «særlege høve» som ligger til grunn for fastsetting av tilsyn, det vil si om det skyldes forhold som vold, rus, psykiske lidelser, særlig høyt konfliktnivå eller kontaktetablering.¹³

Hovedforskjellen mellom den gamle ordningen med tilsyn finansiert av det offentlige og denne nye ordningen er at tilsynet nå er nivåinndelt, og at barnets behov i større grad skal vektlegges i vurderinger av ulike former for tilsyn. Når det gjelder støttet tilsyn, har også taket på antall timer det offentlige kan finansiere økt. Tilsyn etter barneloven § 43a kan pålegges både i rettsforlik, midlertidige avgjørelser og ved dom.

De nye vilkårene om tilsyn inngår i en større lovendringsprosess, hvor hensikten har vært å gi barn økt beskyttelse mot vold og overgrep, og samtidig styrke barneperspektivet og barns rett til å bli hørt.¹⁴

12. Prop. 85 L (2012–2013) s. 55.

13. Ibid.

14. Lovendring 21. juni 2013 nr. 62, se Prop. 85 L (2012–2013).

METODE

Dette kapitlet baseres på data fra et større pågående prosjekt om foreldretvister og barns rettigheter, hvor det er innhentet lagmannsrettsdommer om bosted og samvær etter barneloven fra fire utvalgte perioder mellom 1998 og 2015. Totalt omfatter datamaterialet 491 dommer. Hovedtemaet i dette kapitlet er domstolens pålegg om tilsyn ved samvær etter den nye § 43a, og dommene fra 2015 ligger til grunn for analysen. For å kunne vurdere endringer i omfanget av bruk av tilsyn drar jeg også nytte av dommene fra 2012 før tilsynsordningen ble endret. I 2012 var det 100 dommer om fast bosted og/eller samvær som ble avgjort i lagmannsrettene. Etter lovendringer i 2015 var det 99 dommer som omhandlet bosted og samvær. Dommene er hentet fra Lovdata etter søk på de aktuelle paragrafene i barneloven. I denne databasen skal alle dommer fra lagmannsrettene registreres, så domsmaterialet representerer samtlige dommer som ble avgjort i lagmannsrettene i de valgte årgangene. Det ble søkt på 2012 og 2015 i datofeltet for dommene. Dette betyr at dommene ble avsagt i disse to årene. Dommene er kodet etter et omfattende kodeskjema hvor sentrale opplysninger i domstekstene ble registrert. I dette kapitlet har jeg benyttet kvalitativ metode med tematisk analyse av domstekstene (Braun & Clarke, 2006). Denne tilnærmingen er godt egnet til å belyse hovedmønstre i et større utvalg dommer og mer inngående tekstanalyse av noen få utvalgte temaer.

Dommer i Lovdata er anonymisert. Mor og far blir referert som A og B etter hvem av dem som anket saken. Den ankende part er alltid A. Barna blir etter alder referert som C, D og så videre. Der utdrag fra dommene blir sitert, har jeg noen steder anført i parentes om bokstaven viser til mor, far eller barn der det har betydning for forståelsen av sitatet. Selv om personnavn og stedsnavn er anonymisert i Lovdata, er det likevel slik at andre saksopplysninger kan føre til mulighet for gjenkjennelse, særlig om man kan gå tilbake til hele dommen. Jeg har derfor valgt å utelate domsreferansen der det siteres fra enkeltdommer, for å sikre anonymiteten til de involverte parter.

Det må presiseres at dette kapitlet kun ser på saker for lagmannsrettene. Når det gjelder avgjørelser etter barneloven for tingrettene, er det bare et fåtall av disse som registreres i Lovdata, og de er sannsynligvis ikke representative. Det finnes dermed ingen samlet oversikt over disse sakene.

BRUK AV TILSYN I FORELDRETVISTER FOR LAGMANNSRETTENE

I 2012 ble det fastsatt samvær med tilsyn i 15 prosent av dommene for lagmannsrettene. Tre år senere ble det fastsatt samvær med tilsyn i 23 prosent av dommene.¹⁵ Det har dermed skjedd en markant økning i bruk av tilsyn etter innføringen av den nye § 43a. I omtrent halvparten av sakene fra 2015 der retten fastsatte samvær med tilsyn, ble det strengeste vilkåret med beskyttet tilsyn anvendt. I bare én av sakene var vilkåret kun privat tilsyn, og i resten av sakene var vilkåret støttet tilsyn.¹⁶

I litt under en fjerdedel av sakene ble mor idømt tilsyn, og i resten av sakene far. Sakene omfattet totalt 29 barn. Omtrent halvparten av barna var under syv år. Yngste barn var 2 år, og eldste 13 år.¹⁷ Flesteparten av barna fra seks år og oppover var blitt hørt.¹⁸ Når det gjaldt barn fra fem år og nedover, hadde ofte sakkyndige observert samvær mellom forelder og barn. Forelderens samværskompetanse og barnas reaksjoner på samvær inngår dermed i rettens vurdering (se også Skjorten & Sandberg, 2019).

PRIVAT TILSYN

Saken hvor det kun ble fastsatt privat tilsyn, handlet om samvær mellom far og datteren på snart åtte år. Det var høyt konfliktnivå mellom foreldrene, og mor var bekymret for at far skulle ruse seg under samvær. Hun mente derfor at far burde nektes samvær. Vitneførsel tydet imidlertid på at far hadde lagt rusproblemene bak seg, og datteren hadde gitt uttrykk for at hun ønsket samvær med far:

Cs syn på samværsspørsmålet må slik lagmannsretten ser det tillegges relativt stor vekt i helhetsvurderingen, i tråd med den sakkyndiges vurdering av hennes modenhet. Konsekvensen av å fastsette at C ikke skal ha samvær med far nå, er at båndene mellom far og datter vil brytes, i alle fall med virkning for de kommende årene. Når C selv ikke har gitt opp ønsket om å få samværet med far til å fungere, og ønsker kontakt med far og fars familie, tilsier dette at sam-

15. For begge årganger er saker hvor det ble fastsatt tilsyn med opptrappingsplan mot samvær uten tilsyn inkludert.

16. I et par saker ble det ilagt støttet eller beskyttet tilsyn ved oppstart av samvær, med en opptrappingsplan hvor det skulle være privat tilsyn for senere overgang til samvær uten tilsyn. I disse sakene er det begrunnelsen for tilsyn etter § 43a som har vært sentrale for analysen.

17. Nesten halvparten av barna var mellom fire og ni år.

18. Unntaket var en sak med to jenter på syv og åtte år, hvor mor hadde flyttet tilbake til Kosovo med jentene. Det var derfor praktiske problemer knyttet til høring av jentene.

vær må forsøkes gjenetablert med mindre det foreligger omstendigheter av utslagsgivende vekt, som tilsier at det beste for C likevel er at samvær ikke skal finne sted.

I en tidligere dom var far blitt pålagt rustesting i forbindelse med samvær. Denne avtalen hadde han ikke overholdt, og retten ga mor medhold i at dette var bekymringsfylt. Etter en samlet vurdering fant retten at det likevel skulle fastsettes samvær, men at det skulle være privat tilsyn ved samværene i starten for å trygge mor.

Som nevnt ble det også fastsatt privat tilsyn i et par saker som overgang til samvær uten tilsyn, hvor oppstarten på samværet ifølge dommen skulle være enten beskyttet eller støttet tilsyn. Utgangspunktet for vurderinger i disse sakene er om vilkårene for støttet eller beskyttet tilsyn foreligger, og de er dermed sortert under disse tilsynsformene.

BESKYTTET TILSYN

Ifølge lovforarbeidene kan vold, rus og psykiske problemer som har negative konsekvenser for foreldres omsorgsevne, begrunne beskyttet tilsyn i saker der retten mener et begrenset samvær likevel vil være til barnets beste. I dommene fra 2015 var det særlig volds- og rusproblematikk som begrunnet beskyttet tilsyn. Når det gjelder psykiske problemer, var det kun én av sakene hvor dette fremstår som hovedbegrunnelse for beskyttet tilsyn. Vi skal nå se på noen eksempler der disse ulike momentene ble lagt til grunn for beskyttet tilsyn ved samvær.

VOLD OG SEKSUELLE OVERGREP

De senere årene har vi hatt flere endringer i barneloven som har hatt til formål å gi barn økt beskyttelse mot vold og overgrep. Retten er nå pålagt å ta hensyn til at barn ikke skal utsettes for overgrep eller på annen måte bli behandlet slik at den fysiske eller psykiske helsen blir skadet. Det skal heller ikke fastsettes samvær dersom dette ikke er til barnets beste. Endringene i barneloven må ses i sammenheng med Norges ratifisering av barnekonvensjonen og inkorporering av konvensjonen i menneskerettighetsloven. Med dette gjelder barnekonvensjonen som norsk lov, og lovendringene inngår i en pågående prosess for å harmonisere nasjonale lover med konvensjonens bestemmelser. Når det gjelder barns rett til beskyttelse mot vold og overgrep, er artikkel 19 i barnekonvensjonen den mest sentrale bestemmelsen. Første avsnitt av artikkel 19 lyder:

Partene skal treffe alle egnede lovgivningsmessige, administrative, sosiale og opplæringsmessige tiltak for å beskytte barnet mot alle former for fysisk eller psykisk vold, skade eller misbruk, vanskjøtsel eller forsømmelig behandling, mishandling eller utnytting, herunder seksuelt misbruk, mens en eller begge foreldre, verge(r) eller eventuell annen person har omsorgen for barnet.

Artikkel 19 gir dermed barn rett til beskyttelse mot fysisk og psykisk vold, seksuelle overgrep og omsorgssvikt. Med senere års endringer i barneloven anses nå denne loven å være i overensstemmelse med barnekonvensjonen artikkel 19 (Hennum 2016). Nedenfor skal vi se nærmere på hvordan retten til beskyttelse utspiller seg i rettens vurderinger av samvær med beskyttet tilsyn.

Følgende sak handler om samvær mellom far og datter på seks år. Far var anmeldt for overgrep mot datteren, men saken ble henlagt. Det er tidligere gjennomført samvær med tilsyn mellom far og datter, og tilsynspersonene har rapportert at far og datter er glade for å treffe hverandre. Lagmannsretten legger til grunn at jenta har et oppriktig ønske om samvær med far. Samtidig tilsier mistanken om overgrep at samværene må overvåkes.

Et annet eksempel er følgende sak som handler om fars samvær med datteren på åtte år. Far er anmeldt for seksuelle overgrep, men det er ikke funnet noen medisinske bevis og heller ikke fremkommet noe i dommeravhør med jenta som tyder på at hun er utsatt for overgrep. Jenta har uttalt seg og synes det er greit med samvær med tilsyn. Det blir fastsatt beskyttet tilsyn, begrunnet med risiko for overgrep og barnets ønske om kontakt med far:

På bakgrunn av Cs sårbarhet og mistanke om overgrep, samt hennes ønske, finner retten at det kun bør fastsettes begrenset samvær som blir trygget gjennom tilsyn ved tilsynsfører oppnevnt av det offentlige, slik som fastsatt i tingrettens dom.

Som nevnt er beviskravet i saker etter straffeloven vesentlig strengere enn i saker etter barneloven. Selv om en straffesak er henlagt, har dommerne i foreldretvister hvor det er mistanke om vold eller seksuelle overgrep, ansvar for å foreta en ny vurdering av sannsynligheten for at overgrep har funnet sted. I sakene ovenfor kommer det tydelig frem at dommerne i foreldretvistsaken har lagt beviskravet vesentlig lavere enn i den forutgående straffesaken. Det er også verdt å merke seg at barna i disse sakene har uttrykt ønske om samvær. Fastsetting av samvær med beskyttet tilsyn kan tyde på at dommerne anser dette som et nyttig virkemiddel i saker hvor hensynet til barnets ønske om samvær må balanseres mot barnets rett til beskyttelse.

Neste sak dreier seg om fastsetting av samvær mellom far og datteren på seks år. Jenta har to eldre søsken, som ikke omfattes av samværsaken da den ble behandlet i lagmannsretten. Ingen av barna ønsket samvær med far og fikk medhold i dette da saken sto for tingretten. Far anket kun spørsmålet om samvær med det yngste barnet. Han er dømt til to års fengsel etter familievoldsparagrafen (strl.§ 282) for vold mot alle tre barna. Jenta på seks år ble hørt på ny da saken sto for lagmannsretten, og hun vil ikke ha samvær. Likevel fastsetter retten beskyttet samvær med følgende begrunnelse:

Lagmannsretten er likevel på det rene med at G (jenta) har motforestillinger mot faren som beskrevet i notatet fra (...) (sakkyndige), men det er ikke grunnlag for å se bort fra As (far) forklaring om at hun også gir uttrykk for en viss nysgjerrighet de gangene de har møttes tilfeldig. For lagmannsretten står det sentralt at samvær under tilsyn både vil kunne gi G positive erfaringer med far, og kunne hindre at bruddet i kontakt mellom dem, som i dag har vart omkring to år, blir varig. Far og datter vil da kunne ha kontakt, om enn i begrenset utstrekning, men i alle fall under helt andre omstendigheter enn Gs tidligere erfaringer med far da de levde sammen under konfliktfylte forhold.

Lagmannsrettens begrunnelse for å fastsette samvær mot jentas ønske føyer seg inn i de generelle begrunnelsene for fastsetting av minimumssamvær både etter barneloven og i saker med omsorgsovertakelse etter barnevernloven. I utgangspunktet anses det til barnets beste å ha kjennskap til sine biologiske foreldre. En viss grad av kontakt kan i tillegg bidra til at barn får mer realistiske bilder av dem, og justert eventuelle idylliserende eller demoniserende bilder av foreldre. Et minimum av samvær vil også hindre brudd i relasjoner mellom barn og foreldre, og dersom forholdene etter hvert ligger til rette for det, kan kanskje relasjonen styrkes på sikt (Forsberg & Pösö, 2007; Stang & Baugerud, 2018). Denne måten å argumentere på er fremtidsrettet. Til tross for at barnet i saken over sier at hun ikke vil ha samvær, finner retten at begrenset samvær vil være til hennes beste på sikt. Samværsvurderinger er komplekse, og det skal tas hensyn til barnets tidligere erfaringer, situasjonen her og nå, og det beste for barnet på sikt (Haugli & Havik, 2010). Hvilken tidsdimensjon man vektlegger, får betydning for den løsningen som velges.

I neste dom som ble avsagt med dissens, har mor anmeldt far for fire tilfeller av vold, og far er ilagt besøksforbud. Straffesaken er ikke påtalemessig ferdigbehandlet da foreldretvisten kommer opp for retten. Far bestrider at han har vært voldelig, og mor på sin side hevder hun nærmest er traumatisert etter vedvarende

og systematisk vold fra far. Flertallet finner det sannsynlig at far jevnlig har mishandlet mor. Far er også tidligere dømt for vold mot en annen kvinne. Den sakkyndige beskriver mors reaksjoner på samvær mellom jenta, som nå er to år, og faren slik:

Mor har formidlet i ord og gjennom følelsesmessige reaksjoner at hun reagerer før, under og etter samvær mellom C og far. Mor har formidlet at hun blir skjelven i hele kroppen og mister styrke i bena og følgelig vanskelig for å stå. Hun sover dårlig før samvær og kan gråte og sove påfølgende dag. Den sakkyndige selv så disse reaksjoner under siste samvær da mor så far etter samvær. Dette er reaksjoner som også C eksponeres for.

Samvær med far har blitt observert, og retten mener det har skjedd en positiv utvikling. Flertallet finner under tvil at beskyttet samvær vil være til barnets beste. Dette vil også kunne trygge mor, slik at det ikke går ut over hennes omsorgsevne. I dommen fastsettes det først beskyttet tilsyn, så etter noe tid en periode med privat tilsyn som overgang til samvær uten tilsyn. Opptrappingen til samvær uten tilsyn begrunnes med at sakkyndige som har observert samvær mellom far og barn, mener at kontakt mellom far og datter er til barnets beste:

Ut fra rapportene fra samvær og den sakkyndiges forklaring legger flertallet til grunn at det har skjedd en utvikling i samværene, og at far ved de siste samværene i stor grad har tilpasset seg og følger C på en bra måte. Samværene anses å ha vært gode for C.

Videre mener retten at en periode med beskyttet tilsyn vil bidra til å dempe mors utrygghet for samvær.

Mindretallet legger også til grunn at far har vært voldelig mot mor i den perioden de levde sammen, men mener likevel at det vil være til barnets beste å ha samvær uten tilsyn, fordi det ikke er holdepunkter for at «fars personlige egenskaper er slik at han bør fratras adgangen til vanlig, tilsynsfritt samvær med sin datter».

I denne dommen legger flertallet vekt på hvilke konsekvenser fars tidligere vold mot mor nå vil ha for hennes omsorgsevne dersom samvær fastsettes uten tilsyn, og konkluderer med at det i den første perioden skal være beskyttet for å trygge mor. Ifølge lovforarbeider kan det tas hensyn til om samvær vil svekke omsorgsevnen hos den av foreldrene barnet bor fast hos, og rettspraksis viser at momentet ofte kommer til anvendelse i foreldretvister med mer alvorlig problematikk hos en av foreldrene (Karlsen & Skjørten, 2019).

I neste eksempel ble beskyttet tilsyn fastsatt for å hindre fars manipulering av barnet. Barna på åtte og ni år bor hos far, og ønsker å fortsette med det. Retten la til grunn at barna var manipulert av far, og derfor hadde en fiendtlig innstilling til mor:

Selv om en skulle legge til grunn at far subjektivt har handlet ut fra en oppfatning om at det er til det beste for barna, fremstår det som klart at det hefter alvorlige mangler ved hans emosjonelle omsorgskompetanse. Som fremholdt av de sakkyndige synes far ute av stand til å se konsekvensene for barna av at de har utviklet et traumatisk forhold til sin mor, og også ute av stand til å vurdere sin egen handlemåte som i det minste en del av årsaks-forholdet.

Det ble besluttet at barna skulle bo fast hos mor, og ha beskyttet samvær med far over en periode på seks måneder. Deretter skulle samværet være støttet etter reglene i § 43a. De første månedene med bosted hos mor skulle det ikke være samvær, for å skape ro rundt barnas reetablering hos mor:

Med støtte i de sakkyndiges vurderinger er lagmannsretten, i likhet med tingretten, kommet til at barna skal ha samvær med far, men at iverksettingen av samværsordningen utstår en tid for å unngå forstyrrelser i den tidlige fasen av etableringen hos mor. (...) Videre finner lagmannsretten at hensynet til barnets beste tilsier at samværet skjer med tilsyn. Formålet med tilsynet vil i første rekke være å hindre at far vekker til live barnas negative forestillinger om mor.

I lovforarbeidene nevnes ikke manipulering eksplisitt under «særlege høve» for fastsetting av beskyttet tilsyn. I dommen fremgår det imidlertid at barna har tatt skade av manipuleringen. Dermed kan denne manipuleringen anses som psykisk vold mot barna. Ifølge barnekomiteens generelle kommentar til artikkel 19 i barnekonvensjonen omfatter denne artikkelen også psykisk vold:

Ingen unntak. Komiteen har konsekvent hevdet at alle former for voldsbruk mot barn er uakseptable, uansett hvor milde de er. Formuleringen 'alle former for fysisk eller psykisk vold' gir ikke rom for noen som helst grad av legalisert vold mot barn. (Generell kommentar nr. 13, avsnitt 17)

Fastsettelse av beskyttet tilsyn i denne dommen kan tolkes som at retten mener fars manipulering faller inn under definisjonen av vold.

RUSPROBLEMER OG PSYKISKE PROBLEMER

Også rusproblemer og psykiske problemer kan begrunne beskyttet tilsyn. Med denne typen problemer kan det være risiko for at barnet utsettes for omsorgssvikt eller andre negative hendelser. I følgende sak er gutten på ti år helt klar på at han kun vil ha svært begrenset samvær med mor. Hun har alvorlige alkoholproblemer, og han har flere ganger bevitnet mor overstadig beruset. I dommen fremgår guttens begrunnelser for sitt synspunkt:

Han frykter situasjoner hvor hun er påvirket av alkohol, og det har også fremkommet at han har opplevd bekymringsfulle konfrontasjoner mellom henne og samboeren. Det er liten tvil om at hun har involvert ham sterkt i konflikten, noe som generelt er svært uheldig for et barn i en slik situasjon.

Retten fastsetter beskyttet samvær for en periode på to år.

I neste sak er det mors psykiske problemer som begrunner beskyttet tilsyn ved samvær. Gutten på tre år bodde hos mor det siste året etter samlivsbruddet. Mors nye samboer som hun på tidspunkt for lagmannsrettsdommen har flyttet fra, skal ha utsatt både henne og sønnen for vold, og gutten ble overført til far. I dommen beskrives gutten som et sårbart barn. Lagmannsretten mener at fortsatt bosted hos far er til barnets beste:

Slik lagmannsretten ser det, har far – tross en del utfordringer og turbulent livsførsel tidligere i livet – klart å legge om tilværelsen etter at C flyttet til ham. Han kan nå tilby C et stabilt og godt hjem, tilpasset guttens behov. Dette underbygges særlig av den positive utviklingen C har hatt etter at han ble flyttet til far, og som barnevernet og det sakkyndige vitnet har kunnet bekrefte.

Mor beskrives som en person som har gått gjennom store utfordringer i livet:

Når det gjelder mors omsorgsevne, vil lagmannsretten særlig peke på at mor har hatt betydelige personlige utfordringer gjennom flere år, noe hun har forklart seg om. Hun har hatt en vanskelig barndom. Foreldrene ble skilt da hun var liten og hennes far tok livet av seg i 2007. Hun har i alle år hatt et vanskelig forhold til sin mor og har nylig valgt å bryte kontakten med henne helt, selv om hennes eldste sønn bor i fosterhjem der. I tillegg har hun hatt en tendens til å gå inn i vanskelige relasjoner med menn, til tross for at hun har blitt advart mot det av hensyn til barna. Hun strever fortsatt med ettervirkningene av et meget traumatisk samboerskap og ekteskap. Retten vil også peke på at mor har hatt ikke ubetydelige samarbeidsproblemer, blant annet med barnevernet i X.

Mor går nå til behandling for sine psykiske problemer, men retten mener det vil ta flere år før hun eventuelt har klart å bygge opp et tilstrekkelig stabilt liv til å kunne ha vanlig samvær med sønnen:

Lagmannsretten finner grunn til å påpeke at det er svært positivt at mor nå gjennomgår gruppeterapi for voldsutsatte i regi av familievernkontoret og at hun er blitt henvist til psykiatrisk behandling hos spesialisthelsetjenesten. Forhåpentligvis vil dette kunne bidra til at hun innser at det – med de betydelige personlige utfordringene hun har – vil ta flere år å bygge opp et så stabilt liv som kreves for å ha mer kontakt med C, og at det er til Cs beste at hun holder ut og gjennomfører dette selv om det er vanskelig.

Lagmannsretten fastsetter beskyttet tilsyn for samvær mellom mor og sønn 4 ganger i året, med totalt 16 timer. Denne ordningen skal gjelde i to år, fordi retten mener mors psykiske problemer vil ta lang tid å helbrede.

STØTTET TILSYN

Ifølge vilkårene for fastsetting av støttet tilsyn kan dette være aktuelt i saker med høyt konfliktnivå mellom foreldrene og i saker hvor det er behov for at barnet og samværsforelderen skal etablere kontakt med sikte på senere samvær uten tilsyn.

KONFLIKTNIVÅ

Det er stor enighet i både nasjonal og internasjonal forskning om at høyt konfliktnivå mellom foreldre er skadelig for barn. Hvordan det går med skilsmissebarn, har sammenheng med i hvilken grad foreldrene klarer å samarbeide om barnets beste etter brudd (Thuen, 2004, Bendiksen & Haugli, 2015).

I følgende sak er det konfliktnivået mellom foreldrene som begrunner støttet tilsyn mellom far og datteren på fem år. Mor har stanset samvær flere ganger fordi hun mistenker at far utsetter datteren for seksuelle overgrep. Hun har anmeldt far, det har blitt foretatt dommeravhør av jenta og utredning på overgrepsmottak. Det kom ikke frem noe som tydet på at overgrep hadde skjedd, og straffesaken ble henlagt. Lagmannsretten fant at det ikke forelå en reell risiko for overgrep, og har følgende vurdering angående samvær:

Av hensyn til både mor og far finner lagmannsretten grunn for å ha tilsyn i en overgangsperiode. Konfliktnivået mellom foreldrene taler for et slikt tilsyn. En

nøytral tredjeperson er en sikkerhet mot nye mistanker. Tidligere erfaring tilsier at C har det fint sammen med far under samvær. Det er viktig å få i gang samværet igjen, og mor synes å trenge sikkerhet for at C er trygg under samvær. Far har også gitt uttrykk for at han aksepterer samvær under tilsyn i en kortere periode.

Det fastsettes at jenta skal ha støttet tilsyn ved samvær med far de første seks månedene, så overgang til samvær uten tilsyn. I flere av sakene der høyt konfliktnivå var begrunnelsen for støttet tilsyn, bunner konflikten i mors påstander om volds- eller rusproblemer hos far. Retten finner ikke påstandene sannsynliggjort og fastsetter støttet tilsyn for en periode for å trygge mor, og gjennom det dempe konfliktnivået.

KONTAKTETABLERING

Fellestrekket ved saker hvor reetablering av kontakt begrunnet støttet tilsyn, er at det har vært et lengre opphold i kontakten mellom barnet og den ene av foreldrene. Et eksempel er følgende sak som dreier seg om samvær mellom far og sønnen på elleve år. Mor har tidligere anmeldt far for legemsfornærmelse, og saken er henlagt. Hun viser til en voldsepisode ti år tilbake i tid og har begrunnet samværsnekt med denne. Det har derfor vært et lengre opphold i kontakt mellom far og sønn. Retten finner ikke bevis for at volden har funnet sted. Gutten er hørt og sier at han ikke vil møte faren. Så at det er greit om noen er til stede. Sakkyndige mener mors negative innstilling til far har påvirket gutten:

For undertegnede del framstår det som klart og tydelig at konflikten mellom foreldrene som ikke synes å ta slutt, sammen med mors holdning til kontakten er de mest sentrale punktene. Det er derfor slik at dersom mor la godviljen til og hjalp C ved å lojalt følge opp det som er bestemt, ville et samvær kunne trappes gradvis opp og etter hvert normaliseres.

Retten fastsetter støttet tilsyn fire timer per måned de første fire månedene. Deretter helgesamvær og videre opptrapping til ferisamvær.

Ifølge barneloven har nå dommerne ansvar for at barn som har uttalt seg, får tilbakemelding om utfallet av dommen. I hovedsak delegerer dommerne dette ansvaret til sakkyndige. I dommen referert ovenfor blir utfallet iallfall delvis et annet enn gutten har gitt uttrykk for at han ønsker. Dommeren velger å presisere i selve domsteksten hvordan tilbakemeldingen til gutten bør være:

Det er viktig at den som formidler dette domsresultatet til C (...), gjør det klart at retten har respekt for Cs syn, men likevel mener han bør ha samvær med faren, og derfor nå bestemmer at dette skal skje. Det er videre viktig at vedkommende forklarer C at hans mor på direkte spørsmål i lagmannsretten på om hun nå vil akseptere en eventuell dom om samvær, har sagt at hun er nødt til å gjøre det nå, og at dette «er siste runde». Det er viktig at det formidles til C at mor har forpliktet seg til å medvirke til at C nå får samvær med sin far slik domstolen bestemmer. Det er også viktig at vedkommende formidler til C at retten og de involverte er klar over at det er et dårlig forhold mellom foreldrene, og at mor i mangt og meget misliker far. C har ingen skyld i dette. Han må likevel forklares at samværene skal gjennomføres, og at han ikke har noen forpliktelse overfor sin mor til å mislike sin far eller være misfornøyd med samværene. Lagmannsretten har tro på at C vil være innstilt på å akseptere at når samværene etter hvert gjennomføres regelmessig, vil han ha glede av samværet med sin far, uten at han behøver å ha dårlig samvittighet for dette overfor mor.

Det er verdt å merke seg at tidligere forhistorie med volds- eller rusproblematikk slik en av partene fremstiller det, ofte ligger til grunn for høyt konfliktnivå mellom mor og far, eller at den ene forelderen over en lengre periode har nektet den andre samvær med barna. Forskjellen mellom disse sakene og saker der det fastsettes beskyttet tilsyn, er at retten ikke finner påstandene om volds- eller rusproblemer tilstrekkelig sannsynliggjort når støttet tilsyn blir satt som vilkår for samvær.

AVSLUTTENDE DRØFTING

Da den nye ordningen med tosporet tilsyn var ute til høring, ble det uttrykt skepsis fra flere høringsinstanser om at beskyttet tilsyn ville «fungere som en ‘sovepute’ for domstolen til å fastsette samvær med tilsyn i tilfeller der domstolen heller skal/bør fastsette at det ikke skal være samvær» (Prop. 85 L (2012–2013) s. 52). Denne kritikken ble av departementet imøtegått med at formålet med lovendringen var «å styrke barneperspektivet og sikre at saker om blant annet samvær blir bedre belyst» (Prop. 85 L (2012–2013) s. 52). Med lovendringen var også et av formålene å senke terskelen for å nekte samvær:

Departementet legger således til grunn at forslagene ikke legger til rette for at domstolen fastsetter samvær under tilsyn av offentlig oppnevnt tilsynsperson i

tilfeller der det ikke bør være samvær. Snarere er det forutsatt en innstramning i praksis.¹⁹

Om økningen i bruk av tilsyn har ført til at domstolene nå i mindre utstrekning fastsetter at det ikke skal være samvær, er et empirisk spørsmål. I min gjennomgang av dommer fra årene før og etter omleggingen av tilsynsordningen fant jeg både en økning i andel dommer hvor det ble fastsatt tilsyn, og en økning i dommer hvor retten besluttet at det ikke skulle være samvær. I 2012 ble det fastsatt at det ikke skulle være samvær i 9 prosent av dommene, og videre at det skulle være samvær med tilsyn i 15 prosent. I 2015 ble det fastsatt at det ikke skulle være samvær i 15 prosent av sakene, og i 23 prosent ble tilsyn satt som vilkår for samvær. Om denne utviklingen i lagmannsrettspraksis gjenspeiler rettspraksis for tingrettene, ser det ut til at lovgiver har lyktes i målsettingen om å senke terskelen for å nekte samvær. Forskning som viser at andelen saker med voldsproblematikk for lagmannsrettene har vært ganske stabil over tid, styrker en slik tolkning (Skjorten, 2016).

For lagmannsrettene ser det derfor ut til at det nå oftere fastsettes tilsyn i saker der tilsyn tidligere ikke ble satt som vilkår ved samvær. Utvidelsen i bruk av tilsyn har sammenheng med den nye adgangen til å pålegge støttet tilsyn for en periode. Denne formen for tilsyn er langt mindre inngripende enn beskyttet tilsyn, og formålet er å veilede foreldre og støtte barnet mot eventuell overgang til samvær uten tilsyn.

Gjennomgang av dommer for lagmannsrettene hvor det er pålegg om tilsyn, viste at hensynet til å trygge bostedsforelderen særlig blir vektlagt i saker med støttet tilsyn ved samvær. I Andersson og Arvidssons undersøkelse fra Sverige fant de også at det å trygge bostedsforelderen er relativt utbredt i saker hvor domstolene setter tilsyn som vilkår for samvær:

Visitation with a contact person can be a compromise to reassure a worrying mother that the child will be safe and at the same time meet a father's wish to keep in contact with his child, and a way to bring the court processes to an end. (Andersson & Arvidsson, 2008, s. 201)

Også forskning fra Storbritannia viser at tilsyn ofte blir brukt for å trygge bostedsforelderen i en overgangsfase mot samvær uten tilsyn:

The judges we talked to saw supervised or supported contact as an extremely useful, short-term measure enabling anxious resident parents and anxious chil-

19. Prop. 85 L (2012–2013) s. 53.

dren to be reassured, and offering non-resident parents the chance to prove themselves capable of appropriate behavior. The judges reported making frequent use of such orders. (...) In such cases supervision often seems to be seen by the court as a way of assuaging the resident parent's anxieties over contact before moving on to unsupervised contact. (Perry & Rainey, 2007, s. 36)

Tilsynsordningen reiser flere spørsmål, blant annet hvordan ordningen fungerer for barn. De finske forskerne Forsberg og Pösö (2007) har gjennomført en større undersøkelse hvor de har innhentet tilsynsføreres erfaringer av hvordan barn opplever samværene. Forskerne identifiserte fem grupper av barn: de redde, de forvirrede, de manipulerte, de ansvarstakende og de glade barna. Disse kategoriene var ikke nødvendigvis gjensidig utelukkende. Over tid kunne noen barn bevege seg mellom disse gruppene, og et barn som i utgangspunktet reagerte negativt på samvær, kunne for eksempel ende opp i kategorien «glade for samvær». Også den svenske undersøkelsen som er referert over, viser at barn kan ha ulike reaksjoner på samvær med tilsyn. Tilsynsførerne beskrev alt fra barn som hadde glede av samværene, til barn som gråt og nektet å møte samværsforelderen (Andersson & Arvidsson, 2008, s. 204). Fra Australia får vi opplyst at selv om majoriteten av barna som ble intervjuet i undersøkelsen til Sheehan, Carson, Fehlberg, Tomison og Dewar (2007) hadde glede av møtene med samværsforelderen, var det også noen barn som følte seg utrygge selv om en tilsynsperson var til stede. Dette var blant annet barn som hadde vært utsatt for overgrep eller hvor samværsforelderen hadde forsøkt å bortføre dem.

Disse undersøkelsene forteller hvor viktig det er å sette barnets behov og barnets beste i sentrum for samværsvurderinger. Samvær bør ikke fastsettes når det ikke er til barnets beste. Samtidig har vi sett eksempler på at barn kan ønske samvær i situasjoner hvor det er tvil om samvær er til barnets beste. I slike saker kan beskyttet tilsyn være et viktig tiltak. Vi har sett at økningen i bruk av tilsyn har sammenheng med den nye adgangen til å sette støttet tilsyn som vilkår for samvær. Som nevnt er denne formen for tilsyn langt mindre inngripende enn beskyttet tilsyn. Dette reiser spørsmålet om støttet tilsyn nå ofte idømmes i saker hvor tilsyn burde være unødvendig. Gjennomgangen av saker med støttet tilsyn fra 2015 tyder imidlertid på at det er et klart behov for å kunne bruke dette vilkåret i en del saker.

LITTERATURLISTE

- Andersson, G. & Arvidsson, M. B. (2008). Contact person as a court-ordered solution in child visitation disputes in Sweden. *Child & Family Social Work*, 13(2), 197–206.
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2014). *Veileder: Samvær med tilsyn etter barneloven § 43a*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/barneloven.pdf>
- Barne- og familiedepartementet. (2004). *Om saksbehandlingsregler i barnefordelingssaker for domstolene og høring av barn* (Veileder Q-15/2004). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/om-saksbehandlingsregler-i-barnefordelin/id88086/>
- Barne- og familiedepartementet (2004) *Tiltak for å beskytte barn mot overgrep. Forslag til endringer i barneloven mv*. Rapport fra arbeidsgruppe 2004.
- Barne- og likestillingsdepartementet. (2013). *Endringer i barnelova (barneperspektivet i foreldretvister)* (Prop. 85 L (2012–2013)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop-85-l-20122013/id720054/>
- Barne- og likestillingsdepartementet (2005). *Om lov om endringer i barnelova mv*. (Ot.prp. nr. 103 (2004–2005)). Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/otprp-nr-103-2004-2005-/id401128/>
- Bendiksen, R. L. & Haugli, T. (2015). *Sentrale emner i barneretten*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen, Roma 4. november 1950 (EMK).
- FNs konvensjon om barns rettigheter, New York 20. november 1989.
- Forsberg, H. & Pösö, T. (2007). Rädsla, förvirring, glädje – barns position vid övervakad umgänge. I M. Eriksson (red.), *Barn som upplever våld. Nordisk forskning och praktik*. (s. 190–209). Stockholm: Gothia Förlag.
- Generell kommentar nr. 13 (2011), *Barnets rett til frihet fra alle former for vold*. FN. CRC/C/GC/13
- Haugli, T. & Havik, T. (2010). *Samvær i barnevernsaker. Psykologiske og juridiske vurderinger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hennum, R. (2016). Retten til beskyttelse mot vold, overgrep og utnyttelse. I N. Høstmælingen, E. S. Kjørholt & K. Sandberg (red.), *Barnekonvensjonen. Barns rettigheter i Norge* (s. 329–356). Oslo: Universitetsforlaget.
- Karlsen, M. & Skjørten, K. (2019). Barns rett til beskyttelse i foreldretvister om samvær – hvilken betydning har Rt. 2013 s. 1329 hatt på lagmannsrettspraksis? *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 17(1), 53–74.
- Perry, A. & Rainey, B. (2007). Supervised, supported and indirect contact orders: Research findings. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 21(1), 21–47.
- Sheehan, G., Carson, R., Fehlberg, B., Tomison, R. I. & Dewar, J. (2007). Divergent Expectations and Experience: An empirical study of the use children's contact services in Australia. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 21, 275–309.

- Skjørten, K. (2016). Normer i endring. Barns rettigheter og domstolspraksis i foreldretvister med påstander om vold. I R. Førde, M. Kjelland & U. Stridbeck (red.), *Cand.mag., cand.med., cand.jur., cand.alt. Festskrift til Aslak Syse 70 år* (s. 421–434). Oslo: Gyldendal.
- Skjørten, K. & Sandberg, K. (2019). Children's participation in family law proceedings. I M. Langford, M. Skivenes & K. H. Søvig (red.), *Children's Rights in Norway. An Implementation Paradox?* (s.300–331). Oslo: Universitetsforlaget.
- Stang, E. G. & Baugerud, G-A. (2018). *Samvær etter omsorgsovertakelse. En barnefaglig og juridisk utredning* (OsloMet Rapport 2018 nr. 10). Oslo: OsloMet – storbyuniversitetet.
- Thuen, F. (2004). *Livet som deltidsforeldre*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Viblemo, T. E., Tobro, M., Knutsen, V. S. & Olsen, L. O. (2016). *Domstolsbehandling av foreldretvister. Rapport fra Oxford Research i samarbeid med Proba Samfunnsanalyse*. Oslo: Oxford Research.